

УДК811.161.2'373

Ольга Семенюк

НЕОЛОГІЯ П. ТИЧИНИ КРІЗЬ ПРИЗМУ ФОЛЬКЛОРНОЇ ТРАДИЦІЇ

У статті проаналізовано вплив фольклору на індивідуально-авторські найменування П. Тичини. На матеріалі «Словника авторських лексичних новотворів Павла Тичини» з'ясовано причини наслідування народнопоетичних текстів, охарактеризовано екстралінгвальні чинники, які сприяли продовженню уснонародної традиції в словотворчості поета.

Ключові слова: авторський лексичний новотвір, Павло Тичина, словотворчість, українська поезія XX століття, фольклор, фольклоризм.

Постановка наукової проблеми та її значення. Дослідження причин появи авторських лексичних новотворів (далі – АЛН) вимагає різнобічного аналізу екстра- й інтралінгвальних чинників. Одним із основних позалінгвальних стимулів появи інновацій вважаємо культорологічний, у межах якого виокремлюємо вплив усної народної творчості.

Деякі зі складених фольклорних найменувань помилково потрапили до реєстрів АЛН і були кваліфіковані як індивідуально-авторські, функціонуючи в той же час у народнопоетичних текстах, назріла потреба укладання словника фольклоризмів-юкстапозитів (на сьогодні реєстр цих одиниць складає понад 3000 одиниць). Джерельною базою слугували 112 збірок усної народної творчості (казки, легенди, перекази, пісні й ін.), серед яких видання серії «Українські пісні в записах письменників» (Київ, 1970-ті роки). У зв'язку з цим порушено важливу проблему впливу усної народної творчості на словопошуки автора.

П. Тичині ще за життя неодноразово приписували авторство окремих слів, проте він заперечував це, пояснюючи їхнє народнопоетичне походження. Словотворець був переконаний, що «народ наш – найталановитіший, найдотепніший мовотворець і піснетворець» [10, с. 49].

Згодом було з'ясовано, що порушена проблема актуальна не тільки в руслі дослідження словотворчої практики П. Тичини, але й інших поетів XX сторіччя, чия поетична творчість стала об'єктом наукових студій неологічних лабораторій «Острозький неограф» і «NEOLEX-Рівне».

Аналіз досліджень цієї проблеми. АЛН неодноразово обиралися об'єктом лінгвістичних студій. Зокрема з початком XXI сторіччя активізовано дослідження з індивідуально-авторської неології та неографії.

Г. М. Вокальчук розробила теоретичні засади формування реєстрів, на основі яких укладено «Короткий словник авторських неологізмів в

українській поезії ХХ століття» [2], словники АЛН М. Семенка (Г. М. Вокальчук), В. Барки (Н. А. Адах), неокласиків (Н. В. Гаврилюк), шістдесятників (Г. М. Вокальчук, О. Б. Тимочко, І. В. Цапук), поетів Рівненщини (В. В. Максимчук), П. Тичини (О. В. Кирилюк) [5].

Мета статті – з'ясувати причини наслідування П. Тичиною фольклорної традиції в процесі словотворення. Поставлена мета передбачає виконання таких **завдань**:

- виокремити екстралінгвальні чинники, які стимулювали поета до наслідування фольклорної традиції;
- охарактеризувати основні передумови впливу усної народної творчості на словотворчу практику П. Тичини;
- визначити перспективи подальших досліджень словопошуків поета.

Виклад основного матеріалу дослідження й обґрунтування результатів дослідження. Одним із найактивніших словотворців ХХ сторіччя був Павло Тичина. Дослідження інновацій цього поета належать В. О. Шадурі, Г. М. Колеснику, Г. М. Вокальчук, О. Б. Тимочко. У 1971 році опубліковано словник АЛН П. Тичини «З'являються нові слова у мові...» Г. М. Колесника [7], у якому зафіксовано 637 новотворів. Усього укладачем опрацьовано 20 першоджерел, із-поміж яких – найповніше на той час 6-томне видання творів письменника (1960 – 1962 рр.).

Поява 12-томного видання творів поета [11] спричинила потребу поновому поглянути на словотворчу практику П. Тичини, оскільки не всі АЛН зафіксовано в попередньому виданні. Здійснено ще одну спробу аналізу поетичних текстів автора й укладено якнайповніший на сьогодні «Словник авторських лексичних новотворів Павла Тичини» на понад 1000 одиниць [5, с. 181–263]. Під час укладання словника використано теоретичні засади з «Короткого словника авторських неологізмів в українській поезії ХХ століття» (КСАН-04) [2, с. 94–508].

Принагідно відзначимо, що поет народився в сім'ї дяка, де окрім релігійного виховання, було й музичне; навчався в Чернігівському духовному училищі (1901–1907 рр.), де регент доручав йому навчати нотної грамоти новачків (серед його учнів – брат Євген, який пізніше став учителем у Харкові, та майбутній хоровий диригент Г. Вірьовка), пізніше – в місцевій семінарії (1907–1913 рр.), співав в архієрейському хорі при Троїцькому монастирі (1900 р.).

Улітку та восени 1914–1916 років П. Тичина працював роз'їзним інструктором і рахівником-статистом Чернігівського губернського земського статистичного бюро, тоді ж зробив низку фольклорних записів.

Ю. Кобилецький відзначає, що П. Тичина «пісень знав силу-силенну, знав усі їх музичні й словесні варіанти». Нерідко поет разом із А. Малишком влаштовував своєрідні «творчі змагання» на знання народнопісенних текстів [6, с. 17].

Отже, поет був близьким до пісенної стихії та традицій свого народу, мав гарний голос і грав на музичних інструментах.

Як зазначалося вище, фольклорні складені найменування можуть помилково бути реєструваними в словниках АЛН, тому доречним вважаємо визначення причин застосування таких слів у словотворчій практиці автора. Так, В. С. Калашник вважає, що «особливості входження фольклоризму в новітню українську поезію з притаманними їй жанровими формами, темами, ідейно-художніми пошуками зумовлюються цілою парадигмою складників» [4, с. 207–215].

Услід за дослідженнями В. С. Калашника, визначимо причини використання фольклоризмів як базових одиниць у процесі створення індивідуально-авторських номінацій П. Тичиною, а саме:

1. Світоглядні орієнтації автора. Усна народна творчість віддзеркалює найважливіші орієнтації суспільства, виражає ставлення спільноти до того чи того явища, події, виражає позитивну / негативну реакцію соціуму на певні вчинки його представників. Автор літературного твору, коли працює з фольклорним текстом, підсвідомо стає «заручником» таких світоглядних постулатів. Наприклад, образ сироти завжди викликав у народних співців особливу увагу, оскільки українці оплакують сирітську долю, уболівають за таких дітей (пор.: *сирота-резервіст, сирота-сирохман, сирота-чумака, сиротина-одинець, сиротя-небожа* й ін.). До зменшено-пестливих форм цього слова належать такі: *сирітка, сирітонька, сиротинка, сиротинонька, сиротиночка, сиротя, сиротятко, сиротяточко* [3, с. 540]. П. Тичина продовжує ряд пестливих назв номінації сирота індивідуально-авторським: *Приголуб **сиротюченка**...* (ПТЗ:269 # 1965) [5, с. 240].

Отже, аналіз специфіки сприйняття світу окремим автором крізь призму світосприйняття його народу допомагає: з лексикографічного боку – «очистити» реєстр новотворів від народнопоетичних складених номінацій, які помилково введено в реєстр словника; із погляду семантики – пояснити значення окремих АЛН і причини поєднання кількох слів в одне; зі структурного погляду – назвати способи словотвору, найчастіше вживаті для представлення світу як організованого поєднання уявлень про релігійний, міфологічний, родинно-побутовий спосіб життя народу.

2. Ідеологічні чинники. В усній народній творчості виражено ставлення до тих політичних умов, у яких перебуває народ на конкретному історичному зрізі (зневага до загарбників, панів, окремих історичних постатей або навпаки їхнє вихваляння). Наприклад, *І тоді не буде / Гнобителя-пана...* (БРВ: 242) [1]; *...Як там люди поступають / З катями-панамми?* (НПК: 74) [9]; *І коли скинув [народ. – О. С.] **кровопивцю-царя**, вигнав слуг його, прийшли люди до кримських озер і збудували тут чудові лікарні, палаци-санаторії.* (ЛКНЧМ: 30) [8] та ін. На основі побаченого чи почутого в пісні чи іншому творі митці формують загальносуспільну думку.

Поети ХХ сторіччя як представники українського народу перебували під впливом ідеологічних постулатів свого часу. Наприклад,

індивідуально-авторські радянізми: *непманюк* [3, с. 223], *пан-хижак* [3, с. 227], *радянець* [3, с. 235] та ін.

У реєстрі АЛН П. Тичини фіксуємо групу інновацій із компонентом **пан-**: *пан-германство, панство-тіліпанство, пан-хижак, царево-пано-бого-мертвотний* [5, с. 227, 252], які створено поетом для вираження негативної думки про цей суспільно-політичний клас. Серед фольклорних найменувань виокремлюємо такі юкстапозити з першою частиною пан-: *пан-багатир, пан-багач, пан-буржуй, пан-бусурман, пан-гнобитель, пан-грабівник, пан-дідич, пан-дідько, пан-дука, пан-здирець, пан-зрадник, паниченько-перебірниченько, пан-кат, пан-лях, пан-ляшенько, пан-ляшок, пан-магнат, панок-баранок, пан-прудивус, пан-смоляк, пан-тиран, пан-фабрикант, пан-хазяїн, пан-чорт* та ін., більшість із яких вжито для вираження зневажливого ставлення до панів.

Отже, в процесі дослідження АЛН поета враховано позалінгвальні чинники появи інновацій, зокрема вплив ідеологічних стимулів із урахуванням світогляду українського народу. П. Тичина створює індивідуально-авторські номінації семантично близькі до фольклорних, що проілюстровано пісennими контекстами.

3. Загальноестетичні засади. В усній народній творчості для опису дівчини добирали найрізноманітніші епітети, наприклад, *дівка-королівна, дівка-красавиця, дівка-красуня, дівка-панянка, дівка-панянонька, дівонька-голубонька, дівонька-зоря, дівча(дівчина)-ластів'я, дівча-рибча, дівча-чорнобривка, дівчина-голуб'я, дівчина-голубка, дівчина-голубочка, дівчина-заморока, дівчина-квітка, дівчина-квіточка, дівчина-косичина, дівчина-кралунечка, дівчина-красуня* та ін. Усього зафіксовано 100 складених одиниць із компонентом **дівчина / дівка / дівчинонька / дівонька**, із помiж яких 51 номінацію вжито для позначення краси дівчини.

Найменування на позначення вроди дівчини виокремлюємо й у словниках авторських новотворів. Зауважимо, що до цієї групи належать не тільки іменники, а й слова інших частиномовних класів. Наприклад, у П. Тичини зареєстровано такі АЛН: *дівчина-красовидка, дівчаточко-небога, дівчина-альт* [5, с. 202] (пор. в інших поетів ХХ ст.: *дівочо-ясний* (М. Зеров), *дівуліня* (І. Драч), *дівча-весна* (В. Малишко), *дівчинно-ластівчинно* (М. Озiрський) та ін. [2, с. 187–188]).

Отже, використання загальноестетичних засад у процесі творення нового слова збагачує поетичний лексикон П. Тичини високохудожніми індивідуально-авторськими найменуваннями.

4. Художньо-стильовий чинник. Поети – автори АЛН – нерідко використовують фольклорні юкстапозити для створення певного художньо-стильового тла твору. В уснонародних текстах серед складених номінацій фіксуємо синонімічні поєднання іменників, один із компонентів яких – застаріле слово, як-от: *багач-дукач, туча-хмара* й ін. Цю ж тенденцію прослідковуємо й у словотворчій практиці П. Тичини. Наприклад, *розум-*

ум(ПТЗ:138 # 1960), *смуток-жаль* (ПТ1:329 # 1918), *хмара-туча* (ПТЗ:214 # 1958) [5, с. 237, 241, 251].

Отже, АЛН створено зі стилістичною метою, що передбачає наявність певного емоційно-експресивного відтінку. Нерідко для стилізації мови певної епохи поет вживає застарілі форми, які надають інновації відтінку урочистості та увиразнюють поетичний текст.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, дослідження вказаних вище чинників дозволяє зробити висновок, що входження фольклоризмів у мову зумовлено різними причинами. На прикладі словотворчості П. Тичини було з'ясовано, що АЛН, утворені від фольклорних найменувань, виникли в результаті впливу світоглядних орієнтацій автора, загальноестетичних положень, ідеологічних чинників і художньо-стильової особливостей поезій словотворця.

Дослідження вказаних вище чинників сприятиме аналізу АЛН, утворених за аналогією до фольклоризмів. Сформований реєстр складених фольклорних номінацій буде використано для повторного моніторингу реєстрів новотворів інших поетів ХХ століття для вилучення т. зв. квазіновотворів, які помилково уведено до словників.

Список використаної літератури

1. Біля райських воріт: Збірник атеїстичного фольклору українського населення Карпат / [упоряд., передм. та прим. І. М. Сенька; худож. Ю. В. Дмитрук]. – Ужгород: Карпати, 1980. – 272 с. : іл. – БРВ.
2. Вокальчук Г. М. Авторський неологізм в українській поезії ХХ століття (лексикографічний аспект) : [моногр.] / Г. М. Вокальчук ; за ред. А. П. Грищенка. – Рівне : Науково-видавничий центр «Перспектива», 2004. – 524 с.
3. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : [словник-довідник]. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
4. Калашник В. С. Фольклоризм як знак національної культури та його рецепції в новітній українській поезії / В. С. Калашник // Калашник В. С. Людина та образ у світі мови : вибрані статті. – Х : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2011. – С. 207–215.
5. Кирилюк О. В. Словник авторських лексичних новотворів Павла Тичини / За ред. С. Я. Єрмоленко, Г. М. Вокальчук // Мовотворчість Павла Тичини у дзеркалі третього тисячоліття : [зб. наук. пр.; відп. ред. Г. М. Вокальчук]. – Острог : НаУ «Острозька академія», 2011. – С. 181–263. (Лексикографічна серія «Українська індивідуально-авторська неографія» ; вип. 5).
6. Кобилецький Ю. Співець нового часу / Ю. Кобилецький // Народні пісні в записах П. Тичини : [упоряд. і прим. В. І. Суржі; вс. стаття О. А. Правдюка]. – К. : Музична Україна, 1976. – С. 17.
7. Колесник Г. М. «З'являються нові слова у мові» / Г. М. Колесник // Тичина П. Квітни, мово наша рідна! – К., 1971. – С. 95–171.
8. Легенди, казки та новели Чорного моря. – Одеса : Маяк, 2002. – 128 с. – ЛКНЧМ.
9. Народ про Кобилицю. Збірник фольклорних творів: [упорядкув., вс. ст. і прим. В. І. Тищенка]. – К. : Наук. думка, 1968. – 179 с. – НПК.
10. Тичина П. Квітни, мово наша рідна! / П. Тичина // Тичина П. Про мистецтво і літературу : [упоряд., вс. ст. та прим. Л. М. Коваленка]. – К. : Мистецтво, 1981. – С. 46–53.
11. Тичина П. Г. Зібрання творів : у 12 т. / П. Г. Тичина. – К. : Наук. думка, 1983 – 1986. – Т. 1. – 1983. – 735 с. – ПТ1; Т. 2. – 1984. – 663 с. – ПТ2; Т. 3. – 1984. – 511 с. – ПТЗ;

Т.4. – 1985. – 591 с. – ПТ 4; Т.5; кн. 1. – 1986. – 590 с. – ПТ5; Т.5; – кн. 2. – 1986. – 630 с. – ПТ6; Т.6. – 1986. – 703 с. – ПТ7; Т.7. – 1986. – 403 с. – ПТ8.

Семенюк Ольга. Неология Павла Тычины сквозь призму фольклорной традиции. В статье проанализированы особенности влияния фольклорной традиции на индивидуально-авторские номинации П. Тычины. На материале «Словаря авторских лексических новообразований Павла Тычины» выяснены основные причины народнопоэтических заимствований (мировоззренческие, идеологические, общеэстетические и художественно-стилевые), проанализированы экстралингвистические факторы, которые способствовали продолжению усонародной традиции в словообразовательных экспериментах поэта. Отдельные фольклорные наименования ошибочно считались АЛН, именно поэтому затронута важная проблема «очистки» реестров инноваций от народнопоэтических лексем. Сформирован реестр на более 3000 составных наименований, зафиксированных в 112 сборниках устного народного творчества. Осуществлено сравнение со сложными фольклорными наименованиями, которые послужили основой для образования инноваций.

Ключевые слова: авторское лексическое новообразование, Павел Тычина, словотворчество, украинская поэзия XX века, фольклор, фольклоризм.

Semeniuk Olga. The Pavlo Tychyna's Neology Through the Prism of Folk Tradition. In the registry forming process of author's lexical new-formations of P. Tychyna it was found out that folklore juxtapositions are fixed by mistake, so the register forming of the folklorisms-juxtaposition's dictionary is actual. The attempt of formation of the registry of «Dictionary of the composite folklorisms» on more than 3,000 units was realized. The source base of it are 112 collections of folklore. The purpose of the article is to determine the influence of folklore texts on the author's lexical new-formations of Pavlo Tychyna. The tasks of the paper are: the analysis of extralinguistic factors that contributed P. Tychyna's borrowing of the examples of folk art; to clarify the causes of folklorisms' using in the process of word creation's experiments. Determination of folk origin of author's new-formations is a complex process that involves monitoring of the folklore texts, researching of the bio-bibliographic data about the life and career of the poet, analysis of special folkloristic, ethnographic, ethno-linguistic literature and making repeated examination of the register of author's new-formations of Pavlo Tychyna. One of the key features of this study is the national cultural specificity, which also provides the key to understanding of the nature of the origin of innovation.

Key words: author's lexical new-formation, Pavlo Tychyna, word creation, Ukrainian poetry of XX century, folklore, folklorism.

Стаття надійшла до редколегії 22.01.2015